

Titlul de *vlădică* și semnificațiile sale în lumea românească medievală

Ana Dumitran

Titlul de *vlădică* a cunoscut în lumea românească o lungă și interesantă întrebuințare. Derivat din slavo-bulgarul *vladika* = stăpân, termenul a circulat multă vreme într-un înțeles larg, cuprinzând atât domeniul laic cât și pe cel spiritual, sfârșind prin a se restrânge la acesta din urmă și a-i desemna doar pe înalții ierarhi și devenind un puternic generator de confuzie atunci când s-a pus problema descifrării sensului său ca titlu ecleziastic. Folosirea lui în sfera Bisericii pare să fi fost determinată de traducerea în limba slavă a termenilor *despota* și *kyrios* din limba greacă, sinonimi ca semnificație cu *vladika*. În Biserica occidentală un posibil corespondent al acestora este titlul de *dominus*. La nordul Dunării însă această formulă de adresare, reverențioasă dar neutră, a deviat transformându-se într-o titulatură cu pretenția de a le înlocui pe cele consacrate de practica creștină cvasimilenară în momentul introducerii slavonei ca limbă de cult. Mai precis, *vlădică* a devenit sinonim cu arhiepiscop, episcop, arhiepiscop-mitropolit, înțelesul său variind în funcție de timp și spațiu și de evoluția specifică a Bisericilor din cele trei provincii românești, pentru ca în final în fiecare dintre acestea semnificația sa să fie diferită.

Este foarte probabil că la origine termenul *vladika* a acoperit numai domeniul laic. Dovezi în acest sens pot fi numele proprii Vladimir, Vladislav, precum și îndelungata utilizare la nordul Dunării a unor derivate ale sale cu conotație politică și psihologică. Astfel, până târziu în secolul XVI *vlădică* avea și înțelesul de stăpânitor, oblăduitor, voievod, căpetenie, guvernator, și împreună cu alte derivate ca *a vlădi/vlădui* (a stăpâni, a oblădui, a avea supremația), *vlădicie* (stăpânire, oblăduire), *vlăduitor* (stăpânitor, oblăduitor), *vlădicesc* (care exercită o putere suverană), acest sens laic și politic s-a bucurat de o largă circulație, el răzbătând adeseori din manuscrise și tipărituri¹. Dintre acești termeni, lui *vlădicesc* îi corespunde și o conotație psihologică: în varianta șcheiană psalmistul imploră: “cu duhul vlădicescu învârtoașe-mă”, iar în Codicele Lazăr același verset din Psalmul 51 este tradus “Și [cu] Duhul vlădicesc întărește-mă”².

În lumea slavă apelativul *vlădică* adresat ierarhilor Bisericii pare să fi avut cu preponderență un caracter popular³. Aflați sub o profundă înrăurire bizantină, Bisericile din sudul Dunării și-au putut însuși de timpuriu titulatura de sorginte

¹ Lucrări de referință pentru acest aspect sunt *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961 a lui Ovid Densușianu și *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973 a Floricăi Dimitrescu. Concluziile au fost trase pe baza cercetării lexicului din Psaltirea Șcheiană, Psaltirea Voronețeană, Tetraevangheliarul coresian din 1560, Evangheliarul de la Londra (1574), Psaltirea coresiană din 1577 și Pravila ritorului Lucaci.

² O. Densușianu, *op. cit.*, p. 206 și Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p.17.

³ Cf. afirmației lui Petru Maior din *Istoria Bisericii Românilor*, Buda, 1813, p. 157: “... măcar că la bulgari fieștecarele episcop în vorba cea de obște (s.n.) se numește de alții vlădica, totuși ei, episcopii bulgarilor și ai sârbilor, nici unul nu se iscălește vlădică, fără numai episcop”.

grecească consacrată canonic. Dar pentru masa credincioșilor arhierul a rămas, în general, vlădică⁴.

Dintr-o formulă de adresare destul de obișnuită, termenul vlădică evoluează deci spre calitatea de titlu ecleziastic. Această evoluție a putut avea loc concomitent la sud și la nord de Dunăre, precum și în spațiul central și est-european locuit de populații de origine slavă și romanică, dar la români această evoluție a cunoscut o traiectorie particulară, ale cărei caracteristici devin vizibile cel mai târziu la începutul secolului XVI.

De acum, chiar dacă titlul vlădicesc continuă să fie acordat tuturor ierarhilor, documentele emise în Țara Românească încep să facă distincție între titlul de vlădică-mitropolit și cel de episcop, cel puțin atunci când apar înșiruiți de ranguri⁵. Spre sfârșitul secolului XVII însă titulatura de vlădică tinde să devină un apelativ ce i se cuvine numai mitropolitului. Faptul că nu s-au publicat încă toate documentele emise în secolul XVII obligă la păstrarea unor rezerve, atenuate însă de afirmația cronicarului Radu Greceanu care, vorbind despre succesorul mitropolitului Teodosie, ne spune că Antim Ivireanul, “ca să poată fi arhieru vlădică ... i s-au făcut matathesis de la episcopia Râmnecului la vlădicia țării ... [și] în stepea și cinstea vlădiciei l-au adus” (s.n.)⁶.

Această sinonimie între titlul de vlădică și cel de mitropolit este semnalată și de călătorii străini. Franco Sivori vizitând Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVI, ca și Bartolomeo Locadello care urmează același traseu la 1641, constată că la Târgoviște “își are reședința arhiepiscopul lor pe care îl numesc în limba română vlădică ... [și] După el vin doi episcopi”⁷.

Este semnificativă încăpățânarea cu care este utilizat acest titlu în Țara Românească. Nelipsit din titulatura întâistătătorilor Bisericii Ungrovlahiei, în ciuda utilizării terminologiei consacrate, ca și a prezenței la curtea domnească a numeroși ierarhi străini, titlul vlădicesc este adeseori însoțit de corespondentul său grecesc - *chir* -, fără ca acesta să se constituie într-un posibil concurent deși avea, la origine, aceeași semnificație⁸. Mai mult, sub influența românească ierarhii greci înșiși își asumă titulatura vlădicescă. Un exemplu elocvent este mitropolitul

⁴ Cel puțin sub acest titlu apare episcopul valahilor din Croația în corespondența episcopului de Zagreb, Fr. Martin Borkovicz (cf. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. XI (1661-1690), București, 1939, p. 126), și la fel era intitulat Petru Partenie de către păstoriții săi ruteni, sârbi și români de pe domeniile Sofiei Báthory și ale fiului ei Francisc Rákoczi (*Ibidem*, p. 45-48). Nu știu însă care era situația ierarhilor de neam slav sud-dunăreni. Imposibilitatea de a verifica pe documente, cel puțin deocamdată, cum se intitulau și cum erau intitulați acești arhierii mă obligă să-mi pun afirmația sub semnul unei foarte largi probabilități.

⁵ Vezi *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, passim (în continuare *DRH*).

⁶ Cf. *Cronicari munteni. 3. Radu Greceanu, Cronica*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1984, p. 152.

⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. III, p. 13 și vol. V, p. 35.

⁸ Pentru diferențele sale accepțiuni vezi *A Greek English Lexicon* Compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, ediția a IX-a, 1985, p. 1013, sub voce *kyrios*.

Matei al Mirelor⁹, iar cronicarii munteni atribuie consecvent mitropoliților străini titlul de vlădică¹⁰.

Un aspect propriu numai Țării Românești și care mai face puțină lumină în încercarea de a elucida semnificația acestui titlu este asocierea lui cu numele lui Iisus Hristos. În textele slavone acest fapt este obișnuit. Dar el capătă o nouă valență odată cu biruința scrisului în limba română. Asocierea “vlădica Hristos” apare în documentele românești în blestemul final care însoțește dania pentru a o proteja, fiind adeseori parte componentă a formulei care îi implică și pe cei 318 sfinți părinți ai sinodului de la Niceea¹¹. Nu rareori expresia ia forma: “să fie proclat și afurisit de vlădica Hristos și de vlădicia mea” (adică de mitropolitul Țării Românești). În foarte rarele cazuri când e tradus, “vlădica Hristos” devine “stăpânul Hristos”¹², iar într-un document din 1664 avem chiar o combinație a expresiei preluate cu cea tradusă: cine se va ispiți să schimbe forma de conducere a mănăstirii Tismana stabilită de patriarhul Constantinopolului “să fie anathema, blestemat și afurisit de Vlădica Iisus Hristos ... așijderea și de Smereniia Noastră, după cuvântul Domnului nostru Iisus Hristos ... (s.n.)”¹³.

Dacă nu am avea aceste traduceri, am putea crede că titlul de vlădică asociat numelui Mântuitorului se referă la calitatea sa de cap al Bisericii universale, prin analogie cu vlădiciei-capi ai Bisericilor locale. Traducerea dovedește însă că evoluția termenului vlădică ar fi putut fi alta, că ea s-ar fi putut cantona la nivelul unei formule de adresare politicoase, fără a deveni un titlu ecleziastic propriu-zis, cu pretenția de a înlocui titulatura consacrată canonic. Cum s-a ajuns la această situație? Credem că răspunsul va putea fi dat numai în măsura în care se va putea elucida evoluția ierarhiei ecleziastice nord-dunărene înainte de 1359, respectiv 1386, când patriarhia constantinopolitană recunoaște funcționarea mitropoliilor din Țara Românească și Moldova.

Dacă spre sfârșitul secolului XV în Țara Românească traiectoria importanței titlului de vlădică devenea ascendentă, în Moldova nu pare să se întâmple nimic semnificativ în acest sens. În tratatul încheiat de Ștefan cel Mare cu Ioan Albert, regele Poloniei, este consemnată, alături de “credința” fiului Bogdan, și cea a “*omnibus metropolitibus, wladicis, boiariis et subditis nostris*”¹⁴. La 1588 un memoriu adresat nunțului papal din Polonia vorbește de “*Metropolita et Episcopi, seu Wladicae lingua illorum nuncupati*”¹⁵. Odată cu introducerea limbii române în cancelaria voievodală, “arhieriei” din documentele redactate în slavonă devin “*noi ... rugătorii și vlădiciei țării*”. Când Petru Baksič vizitează, în 1641, catedrala din Roman, el afirmă că această biserică “*este a episcopului sau vlădicăi, cum spun ei*”, adică moldovenii. Câțiva ani mai târziu Marco Bandini povestea că în ajunul

⁹ *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, vol. IV, p. 258 (în continuare *DIR*).

¹⁰ Radu Popescu, în *Cronicari munteni*, 2, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1984, p. 23 și 102, Radu Greceanu, ediția citată, p. 52, Stolnicul Constantin Cantacuzino, în *Cronicari munteni*, I, p. 197.

¹¹ *DIR*, B, vol. III-IV, passim, *DRH*, B, vol. XXI, XXIII-XXV, passim.

¹² *DIR*, B, vol. IV, p. 474, Nicolae Șerbănescu, *Noi mărturii despre episcopia Strehaiei și episcopul ei, Daniil*, în *Mitropolia Olteniei*, an XIII, 1961, nr. 1-4, p. 79.

¹³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol XIV/p. 1, p. 201.

¹⁴ Hurmuzaki, vol. II/p. 2, p. 437 și 439.

¹⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 120.

Bobotezei era obiceiul să se facă slujbă în fața domnului de către “*toți vlădiciei sau episcopii ortodocși ai acestei țări (care sînt în număr de patru împreună cu mitropolitul)*”¹⁶.

În Moldova, deci, vlădică are înțelesul de arhieru în general, iar atunci când se urmărește o asimilare mai precisă cu una din treptele ierarhice consacrate, vlădică devine sinonim cu episcop. Această calitate integratoare a titlului vlădicesc, capabilă să-l cuprindă atât pe mitropolit cât și pe sufraganii săi, a fost uneori generatoare de confuzie: la 1562 Ioan Belsius raporta că “*sînt trei mitropoliți pe care îi numesc vlădici*”¹⁷, poate și în urma obiceiului, consemnat de documente până în primele decenii ale secolului XVII, de a acorda și sediilor de la Rădăuți și Roman titlul de mitropolii¹⁸.

Nu întâmplător am lăsat la urmă Transilvania. Aici, datorită faptului că prozelitismul catolic, iar din secolul XVI cel protestant, au avut posibilitate de acțiune nelimitată, istoria Bisericii românești a rămas prea puțin consemnată în documente. De aceea numărul ierarhilor cunoscuți este foarte mic iar statutul și competența lor jurisdicțională este imposibil de reconstituit. Din a doua jumătate a secolului XVI se adaugă confuzia generată de utilizarea abuzivă a terminologiei consacrate, simplii protopopi preluând titlul episcopal sau chiar arhiepiscopal, datorită bulversării valorilor produsă de prezența Reformei.

În acest context un fapt se impune de subliniat: tenacitatea cu care românii de rând au acordat arhierilor intitulăția de vlădică, indiferent care a fost rangul lor real și indiferent cum s-au intitulat ei înșiși sau au fost intitulați de celelalte categorii sociale și etnice cu care au avut legături. Din acest motiv vlădică a devenit sinonim cu toate celelalte titluri consacrate. Documentele atestă această sinonimie prin formulele: “*Metropolitam seu Vladicam*”, “*Episcopum vel Vladicam*”, “*superintendens vulgo vladica*”, la exemplele în limba latină putându-se adăuga și traduceri aferente în maghiară și germană. Această confuzie este semnificativă pentru modul în care a fost apreciat statutul Bisericii ardeleni la sfârșitul secolului XVII. În funcție de instituțiile care se raportau la ea sau de propria sa raportare față de ceilalți, Biserica românească din Transilvania a fost privită simultan ca episcopie, arhiepiscopie-mitropolie și vicariat al Bisericii reformate maghiare.

Desigur, fiecare din aceste calități are o argumentare istorică ce poate îmbrăca diverse aspecte¹⁹. Ne vom limita aici doar la precizarea celor care au legături cu titulatură vlădicescă. Convingerea că Biserica românilor ardeleni are numai statut de episcopie se va înstăpâni la sfârșitul secolului XVII atât în rândul celorlalte comunități etnice din Transilvania, cât și printre conaționali lor din Țara Românească. Dar dacă pentru aceștia din urmă explicația stă în devierea Bisericii ardeleni de la ortodoxie și unirea sa cu Biserica romano-catolică, pentru maghiarii și sașii din Transilvania o găsim, nu în ultimul rând, în faptul că titlul de vlădică

¹⁶ *Călători străini...*, vol. V, p. 243 și 335.

¹⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 132.

¹⁸ *Vezi DIR*, A, Moldova, *passim*.

¹⁹ Pentru acestea a se vedea un studiu special în volumul celui de-al treilea colocviu internațional “*Etnie și confesiune în centrul și sud-estul Europei*”, Cluj-Napoca, 1997, sub tipar.

purtat de arhieriei români are în maghiară și germană numai corespondentele lui episcop: *püspök*, respectiv *bischof*.

Convingerea că Biserica românească este numai un vicariat al celei reformate maghiare este o consecință a politicii de subordonare promovate consecvent în secolul XVII de superintendenții maghiari care, cu ajutorul principilor, au reușit să impună arhieriei români un program de calvinizare a Bisericii românești. Existența în acest program a unei prevederi care stabilea supunerea în toate acțiunile sale a ierarhului român față de superintendentul maghiar ne scutește de comentarii²⁰.

Mult mai complicată este însă poziția pe care o au românii față de Biserica lor și poziția ierarhilor înșiși, relativ la utilizarea titlului vlădicesc. Deși nu se face niciodată raportarea la un act canonic, de pe la mijlocul secolului XVII între românii ardeleni începe să se răspândească convingerea că au la Bălgrad o arhiepiscopie-mitropolie. Un rol important în răspândirea ei au avut ierarhii înșiși, tot mai conștienși de faptul că în mâinile lor se află soarta populației românești din Transilvania, lipsită la sfârșitul secolului al XVII-lea de orice altă instituție reprezentativă în afară de cea ecleziastică. Dar, recomandându-se păstoriților lor cu titluri arhiepiscopale și mitropolitane, arhieriei bălgrădeni și-au semnat actele cu circulație în rândurile masei de credincioși aproape exclusiv cu titlul de vlădică. E posibil ca, datorită strânselor relații cu Biserica din Țara Românească, să se fi încetățenit și în Transilvania asimilarea lui vlădică cu arhiepiscop și mitropolit. Un fapt care a contribuit destul de mult la consolidarea acestei sinonimii a fost situația specială a arhierelui de la Bălgrad: deși nu a fost mereu singurul ierarh în funcție, cel puțin de la mijlocul secolului XVII el va fi socotit ca cel mai important, fără ca între el și ceilalți prelați să fi existat o relație de subordonare. Întinsa jurisdicție și constituirea sinodului eparhial (soborul mare) numai din protopopi sunt și ele argumente în favoarea răspîndirii convingerii că vlădică este un titlu ce se cuvine acordat unei trepte ecleziastice superioare episcopatului.

Există o singură defecțiune de la această convingere: declarația de unire cu Biserica romano-catolică făcută de Atanasie Anghel în 7 aprilie 1701. Renunțând la legăturile pe care Biserica ardeleană le avusese până atunci cu instituția similară din Țara Românească, arhierul bălgrădean subliniază: "... pre bucureștean mai mult al meu arhiepiscop și mitropolit a fi nu-l voi cunoaște; dară eu într-una cu tot săborul meu arhiepiscopului de Estergom mă smeresc, pre acela a fi mitropolitul meu îl cunosc; de acesta, în toate în care se cade vlădicului ca de al lui mai mare arhiepiscop a-l asculta asculta-voi ..." (s.n.)²¹.

Dar contextul în care a fost făcută această declarație și faptul că până la moarte Atanasie Anghel a continuat să-și însușească titlul arhiepiscopal și mitropolitan anulează descalificarea lui vlădică la rang de episcop sugerată de textul citat.

²⁰ Programul în 15 puncte a fost impus pentru prima dată lui Simion Ștefan în 1643. Ulterior el a fost completat cu încă 4 articole. Vezi Textul la Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906, p. 9-12.

²¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a doua, vol. II, București, 1994, p. 304.

Pentru a încerca o concluzie, constatăm că în Transilvania, privită în ansamblu, problema semnificației titlului de vlădică nu-și găsește rezolvarea până la sfârștul secolului XVII. Dimpotrivă, ea va deveni o grea moștenire pentru anii următori, anulată numai la 1854 prin ridicarea episcopiei greco-catolice la rang de mitropolie. În acest timp vârfurile elitei românești se vor strădui să dovedească eroarea care s-a strecurat în momentul semnării actului unirii religioase, când reprezentanții Bisericii romano-catolice nu au înțeles sensul titlului vlădicesc, pe care l-au tradus greșit prin episcop, degradând astfel Biserica ardeleană²².

Sperăm că încercarea noastră de a atrage atenția asupra diverselor semnificații ale acestui termen a reușit să dovedească importanța implicațiilor sale în Biserica neamului, implicații care, în anumite condiții, au căpătat chiar o turnură dramatică, cum o dovedește cazul Transilvaniei. Dacă izvoarele istorice ne-ar oferi totul despre întemeierea ierarhiei ecleziastice în spațiul românesc și despre evoluția sa, îndeosebi în Transilvania, acest demers nu și-ar mai fi găsit rostul. Dar, în condițiile în care știm atât de puțin pentru perioada anterioară centralizării statale și în condițiile evoluției speciale pe care a avut-o Biserica ortodoxă în Transilvania ca biserică tolerată, titlul vlădicesc este unul dintre puținele elemente care ne oferă posibilitatea de a ne interoga asupra unor aspecte fundamentale ale istoriei creștine nord-dunărene cum sunt cele legate de funcționarea canonică a instituțiilor ecleziastice și de calitatea lor administrativ-jurisdicțională.

***Le terme vlădică et ses significations dans le monde
roumaine médiévale
(Résumé)***

Vlădică, terme d'origine slave désignant au début le maître politique, et puis aussi le maître spirituel, a circulé au nord du Danube comme titre ecclésiastique avec trois significations: prélat, évêque et archevêque-métropolitain.

En général, le sens eu en vue l'acception englobante de prélat, qui a évolué et s'est stabilisé à celle d'évêque en Moldavie et archevêque-métropolitain en Valachie.

En Transylvanie, sous l'influence des liaisons avec la Valachie et d'une évolution spéciale de l'Église orthodoxe, tolérée conformément au lois de l'État, mais qui arrivés à comprendre jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, le Principauté entier, l'intitulation de vlădică aura deux acception: celle d'évêque pour "les trois nations privilégiées et les quatre religions réceptes", et celle d'archevêque-métropolitain pour les roumains, cette acception s'est imposée définitivement surtout après 1700, à cause de la lutte menée par les roumains pour obtenir le titre archiepiscopal pour l'Église unie avec Rome.

²² Vezi semnificativul efort depus de reprezentanții Școlii Ardelene pentru dovedirea rangului mitropolitan al arhierelui de la Bălgrad (cf. Samuil Micu, *Istoria Românilor*, ediție de Ioan Chindriș, vol. II, București, 1995, p. 201-211, Petru Maior, *op. cit.*).